
IRMINA KOTLARSKA*

Światowa mowa volapük (wolapik) — kariera i bariera

Aby język stał się powszechnym,
nie wystarczy nazwać go takim
(Ludwik Łazarz Zamenhof, *Unua Libro*, 1887)

Celem niniejszego artykułu jest przypomnienie polskiego wkładu w propagowanie pierwszego języka skonstruowanego¹, który zyskał praktyczne zastosowanie w komunikacji międzynarodowej: języka volapük (wolapik), opracowanego w 1879 roku przez niemieckiego duchownego Johanna Martina Schleyera. Tekstowym świadectwem popularyzacji tego projektu są materiały do nauki języka wolapik wydawane przez Polaków w końcu XIX wieku. Część z nich stała się materiałową podstawą i przedmiotem rekonesansowego oglądu w niniejszym opracowaniu. Materiały do nauki języka wolapik są częścią obfitego dziewiętnastowiecznego piśmiennictwa edukacyjnego propagującego znajomość języków nowożytnych wśród Polaków. Ich analizy są elementem szerszej zakrojonej projektu badawczego, którego celem jest językoznawcze opracowanie podręczników do nauki języków obcych nowożytnych wydawanych w okresie rozbiorowym².

* i.kotlarska@ifp.uz.zgora.pl, doktor, Uniwersytet Zielonogórski, Instytut Filologii Polskiej, Zakład Historii i Pragmatyki Języka Polskiego, al. Wojska Polskiego 69, 65-762 Zielona Góra.

¹ W literaturze interlingwistycznej funkcjonuje wiele terminów nazywających języki odmienne od naturalnych. Termin *język sztuczny* jest zwodniczy, ponieważ zakłada tożsamość faktu kreacji języków przeznaczonych do ułatwienia komunikacji międzynarodowej z kreacją języków maszynowych. W interlingwistyce funkcjonują następujące określenia języka: uniwersalny, międzynarodowy, pomocniczy, skonstruowany, planowy, fikcyjny. Terminy te można podzielić na dwie grupy: języki skonstruowane/sztuczne — wskazanie na genezę języka, oraz języki planowe/universalne — opis funkcji języków (Wojan 2015: 24).

² Bibliografię poświęconą dawnym podręcznikom do nauki języków obcych zob. Kotlarska 2017.

Publikowanie przez Polaków materiałów popularyzujących wolapik w czasie, gdy język ten przeżywał swą świetność, jest świadectwem rozpowszechniania na ziemiach polskich idei, którymi żyła ówczesna Europa. Na płaszczyźnie językowej podręczniki te ilustrują tak zwane drugie początki i doskonalenie się polskiego wariantu języka naukowego w łączności z kulturą europejską w celu uprzystępnienia wiedzy naukowej szerszym kręgom. Opis sposobu używania polszczyzny w tekstach służących popularyzacji idei języka międzynarodowego wpisuje się zatem w opis sprawności funkcjonalnej dawnej polszczyzny. Zainteresowanie podręcznikami do nauki języka wolapik zyskuje dodatkowe uzasadnienie w nietuzinkowym charakterze przedmiotu dydaktycznego opisu — przekazywały one wiedzę o języku, którego konstruowanie było próbą odkrycia remedium na sytuację *confusio linguarum* oraz wynikającej z niej tęsknoty za doskonałym środkiem komunikatywnym. Wpisuje to niniejsze opracowanie w krąg zagadnień interlingwistyki. Inspiracją do podjęcia takiej właśnie tematyki stał się motyw przewodni konferencji. Dążenia do poszukiwania języka doskonałego wynikają z chęci uporządkowania wielojęzycznego chaosu przy użyciu filologicznego narzędzia, jakim jest sztucznie skonstruowany język. Idea ta była obecna w kulturze europejskiej od starożytności³. Wyrazem doskonałości miały być takie cechy wolapik, jak: uniwersalność, funkcjonalność, praktyczność, bezkolizyjność i jednoznaczność. Zdaniem zwolenników idei pomocniczych języków międzynarodowych funkcjonowanie doskonałego języka zapewniałoby efektywne międzyetniczne kontakty społeczno-kulturowe, religijne, naukowe, umożliwiałoby nieskrępowany handel i podróżowanie, słowem: miało stać się podstawą wszelkiego typu porozumienia między narodami w sprawach o więcej niż lokalnym znaczeniu (Wojan 2003: 15 i nast.; Sapir 1978: 112 i nast.).

³ Idea języków sztucznie konstruowanych podejmowana była już w starożytności przez Platona (w dialogu *Kratylos*, uważanym za jedno z pierwszych dzieł językoznawczych, którego tematem była istota języka i jego związków z rzeczywistością). Od wczesnego średniowiecza idea języka konstruowanego powiązana była z wiedzą filozoficzną, w szczególności z mistyczną. Język tworzony do celów specjalnych miał odwzorowywać tak zwaną prawdę wyższą. Intelktualiści europejscy nie wysuwali we wczesnym średniowieczu idei sztucznego języka o charakterze uniwersalnym, ponieważ status języka międzynarodowego przypisywano łacinie. Poszukiwanie języka uniwersalnego zbiegło się z ożywieniem europejsko-bliskowschodnich kontaktów językowo-kulturowych; wtedy też powstał pierwszy system sztucznego języka *Ignota Lingua*, którego twórczynią była święta Hildegarda z Bingen. Do XVII wieku powstało ok. 20 projektów językowych, którym nadawano między innymi określenia: *mistyczne, liczbowe, kryptograficzne, magiczne*. W wiekach XVII i XVIII powstały 83 prace poświęcone modelom języków uniwersalnych, a w XIX stuleciu powstało ponad 170 projektów języków sztucznych (Wojan 2015: 7–59; Eco 2002: 10 i nast.).

Podstawą metodologiczną niniejszego opracowania jest kulturowo-socjologiczna metoda badań historycznojęzykowych⁴, w której każdy zachowany tekst traktowany jest jako realizacja wzoru językowego zachowania w określonych warunkach komunikatywnych. Oznacza to, że wszelkie użycia języka należy traktować jako realizacje konkretnych potrzeb komunikatywnych w obrębie narodowej wspólnoty. Opis utrwalonych zachowań językowych powinien być uzupełniony opisem wszelkich możliwych do wyjaśnienia okoliczności, w jakich tekst jako zachowanie mógł powstać i funkcjonować w tworzeniu tradycji komunikowania się w obrębie wspólnoty (Borawski 2002: 158).

Powstały w 1879 roku volapük (wolapik)⁵ był pierwszym językiem skonstruowanym, który zyskał międzynarodowy rozgłos i zastosowanie w komunikacji międzynarodowej. Jego twórcą był niemiecki duchowny katolicki, poliglota⁶ Johann Martin Schleyer (1831–1912). Pomyśl przedstawił w dodatku do wydawanego przez siebie czasopisma „Harfa Syjonu” zatytułowanym *Projekt języka międzynarodowego i gramatyki międzynarodowej dla inteligencji wszystkich narodów na ziemi*. Do artykułu dołączony był słownik zawierający ok. 2500 rdzeni słowotwórczych. Nazwa *volapük* została utworzona w wyniku przekształcenia dwóch angielskich słów *world* → *vola* ‘świat’ oraz *speak* → *pük* ‘mowa’, co oznacza ‘mowa światowa, język światowy’. Wolapik jest językiem aposteriorycznym (bazuje na naturalnych językach istniejących⁷) — powstał w oparciu o łacinę, niemiecki, francuski i angielski, przy czym najwięcej elementów pochodzi z tego ostatniego. Według różnych danych w latach 80. i 90. XIX wieku miał blisko milion zwolenników. Liczba ta nie jest równoznaczna z użytkownikami. W miastach

⁴ Korzystam z nazwy zaproponowanej przez Stanisława Borawskiego w tekście *Synteza dziejów polszczyzny a możliwość integracji badań*, 2018.

⁵ Okoliczności powstania języka zostały opisane na podstawie prac Katarzyny Wojan, Katarzyny Tempczyk oraz Umberto Eco. W jednym z listów Schleyer podaje, że początkiem historii volapüku była rozmowa z jednym z parafian, którego syn wyemigrował do Stanów Zjednoczonych. Ojciec, potrzebujący finansowego wsparcia syna, miał z nim utrudniony kontakt, ponieważ amerykańska poczta nie potrafiła zrozumieć adresu napisanego według zasad ortografii niemieckiej. Ta sytuacja stała się początkiem działań Schleyera zmierzających do usprawnienia komunikacji międzynarodowej. Początkowo myślał o stworzeniu alfabetu międzynarodowego, potem o projekcie języka uniwersalnego, który nazwał roboczo *Językiem Interpretacyjnym*, a który miał być oparty na słownictwie sześciu najważniejszych języków europejskich (Tempczyk 2003: 7).

⁶ Według różnych źródeł Schleyer znał od czterdziestu do osiemdziesięciu języków obcych. Wiersze pisał w siedmiu językach, prozę w dwudziestu pięciu.

⁷ U. Eco, przytaczając opinię badaczy francuskich Couturat i Leau, nazywa volapük językiem mieszanym. Volapük czerpie rdzenie z języków naturalnych, ale modyfikuje je na mocy decyzji podjętej *a priori* i poddaje je systematycznym deformacjom, czyniąc je bardzo odmiennymi od postaci wyjściowej (Eco 2002: 335).

europęjskich organizowano publiczne kursy tego języka, funkcjonowały Akademie Volapük, w których można było zdać egzamin dający uprawnienia do jego nauczania. W języku volapük opublikowano kilkadziesiąt książek (np. pierwszy przekład noweli Sienkiewicza *Komedia z pomyłek* na język włoski był tłumaczeniem z wolapiku), w tym słowników; na świecie wydano 315 podręczników w 25 językach. Ukazywało się także czasopismo „Volapükabled” (Tempczyk 2003; Okrent 2012).

Polskie podręczniki do nauki języka wolapik ukazały się w latach 1887–1889. Do publikacji, które przedstawiały ten projekt językowy polskim użytkownikom, należą⁸:

- a) Trusz Szymon, *J.M. Schleyer: Mowa światowa Volapük: gramatyka*, Złoczów 1888.
- b) Kornmann Samuel, *Volapük: kilka uwag o nowym języku światowym*, Lwów 1888.
- c) *Volapük czyli język międzynarodowy wyłożony w ośmiu lekcjach do użytku kupców w kantorach, podróżnych w hotelach itp.*, Warszawa 1888.
- d) Nawrocki Edward Józef, *Najkrótsza i najlepsza nauka obcych języków w 10 lekcjach a obejmująca języki światowe: Volapük, angielski, francuski i niemiecki* [...]: dziełko to przeznaczone dla inteligencji, z. 1, Przemyśl 1889.

Materiały przeznaczone do nauki języka uznawanego za idealny pełnią dwojaką funkcję: po pierwsze, przekazują wiedzę o nowym systemie językowym; po drugie, stają się narzędziem propagowania idei uczenia się i używania języka konstruowanego, pełnią zatem funkcję perswazyjną. Te dwa determinanty: przekazywanie wiedzy i perswazyjność kształtują warstwę stylowejęzykową analizowanych materiałów, która zostanie poddana rekonesansowemu oglądowi w dalszych rozważaniach.

⁸ W roku 1888 ukazał się podręcznik Witolda Stankiewicza zatytułowany *Volapük. Język międzynarodowy, komunikacyjny* J.M. Szlejera: wstęp, gramatyka, wyprawy, uwagi oraz dwa słowniki: polsko-volapük'ski i volapük'o-polski, Piotrków 1888. Nie był on dostępny w trakcie przygotowania niniejszego opracowania. Niedostępny był także podręcznik zatytułowany *Zupełny kurs języka światowego Volapük bez pomocy nauczyciela z uwzględnieniem uchwał kongresu międzynarodowego w Monachium 1887* opracował S. Kornmann słuchacz inżynierii w szkole politechnicznej we Lwowie, dyplomowany nauczyciel języka światowego, Lwów 1888. Pierwszy polski podręcznik do nauki języka wolapik napisał Czesław Czyński — *Nauka „Volapük'a” w 12-stu lekcjach*, cz. I: *Gramatyka*, cz. II: *Ćwiczenia*, cz. III: *Słowniczek*, Kraków–Warszawa 1887. Nie udało się dotrzeć do tego tekstu podczas pracy nad niniejszym opracowaniem. Wśród innych publikacji dra Czyńskiego znajdują się między innymi: *O najnowszych systemach badań człowieka na podstawie grafologii, fizyognomonii, frenologii, chiromancji czyli fizjologii ręki i t.d. z dodatkiem O hypnotyzmie* (1890), *Magnetyzm i hypnotyzm* (1889), *Podręcznik do kartomancji czyli Sztuka wrózenia z kart* (1889), *O grafologii czyli Nauce rozpoznawania charakteru ludzi i wydawania o nich sądu z ich własnoręcznego pisma* (1888), co sugeruje zainteresowanie autora wszystkim co nowe, modne i nieco ekscentryczne (Tempczyk 2003: 19).

Wymienione materiały popularyzujące znajomość języka wolapik są zróżnicowane typologicznie. Wynika to przede wszystkim z przyjętego przez autorów modelu metodyki: praca Trusza odzwierciedla sposób pisania podręczników do nauki języków obcych nowożytnych u schyłku XVIII i w I. poł. XIX wieku. Jest to typowa *gramatyka* (taki był wówczas konwencjonalny sposób tytułowania podręczników do nauki języków), czyli podręcznik, w którym proces poznawania języka podporządkowany był obowiązującej do poł. XIX stulecia metodzie filologicznej. Zgodnie z jej założeniami punktem wyjścia do nauki języka jest uproszczony opis tych elementów systemu, których opanowanie uważano za niezbędne do sprawnego posługiwania się językiem. Podręczniki Nawrockiego i anonimowy *Volapük czyli język międzynarodowy wyłożony w ośmiu lekcjach do użytku kupców w kantorach, podróżnych w hotelach*⁹ reprezentują popularny w 2. poł. XIX wieku typ podręcznika oparty o metodę nauczania języków obcych opracowaną przez niemieckich autorów Franza Ahna i Heinricha Gottfrieda Ollendorffa. Uważali oni, że wszystkich języków można nauczyć się w ten sam sposób, a kluczem do sukcesu jest metoda gramatyczno-tłumaczeniowa. Nowością w publikacjach tego typu były zadania praktyczne w postaci zdań, które uczący się mieli tłumaczyć z języka rodzimego na docelowy i na odwrót¹⁰. Najwyraźniej odmienna pod względem typologicznym jest praca Samuela Kornmana. Z treści wynika, że autor napisał ją w odpowiedzi na głosy krytyczne pod adresem języka wolapik. Polemiczny ton wypowiedzi¹¹ i niewielka objętość sprawia, że *Volapük. Kilka uwag o języku światowym* zaliczyć można raczej do tekstów publicystycznych niż do podręczników.

Autorami wymienionych materiałów byli ludzie wykształceni: inżynier budownictwa i kolejnictwa (Samuel Kornmann), botanik i nauczyciel (Szymon Trusz), poliglota (Edward Józef Nawrocki), którzy z wolapikiem zetknęli się podczas podróży zagranicznych. Niezależnie od przyjętej przez autorów metody nauczania, wszystkie podręczniki podają krótki opis fonetyki (alfabet i sposób wymowy poszczególnych dźwięków) oraz

⁹ Podręcznik został wydany przez Adama Wiślickiego (1836–1913), znanego warszawskiego pozytywistę, redaktora i wydawcę tygodnika społeczno-literackiego „Przegląd Tygodniowy” („Przegląd Tygodniowy Życia Społecznego, Literatury i Sztuk Pięknych”). Jako dodatki do tygodnika ukazywały się broszury o tematyce pedagogicznej i ekonomicznej, powieści i tomiki poezji (Garlicka 1991: 71–84).

¹⁰ Zdania układane były pod kątem określonych reguł gramatycznych, a nie sensownych wypowiedzi konwersatoryjnych, dlatego trudno byłoby się nimi posługiwać w sytuacjach życia codziennego. Na przykład: „Czy kupujecie siano i słomę? — Czy karmicie krowę? — Drzewa mają konary, gałęzie i liście. — Trawa jest zielona. — Czy nie idziecie z nami na przechadzkę? — Czy on jeździ wierzchem? [...]” (*Volapük czyli język międzynarodowy*: V).

¹¹ Informacje na temat cech polemiki zostały zaczerpnięte z pracy Magdaleny Harwysz (Hawrysz 2012).

bardziej rozbudowany opis części mowy i sposobu ich tworzenia. Alfabet wolapiku składa się z 27 liter i takiej samej liczby głosek, akcent pada zawsze na ostatnią sylabę wyrazu¹². Za model wyjściowy uznał Schleyer język angielski, zakładając, że jest to najbardziej rozpowszechniony język narodów cywilizowanych. Utrudnieniem była obecność głosek: *ä, ö, ü (umlaut)*, które sprawiały trudności artykulacyjne osobom niegermańskojęzycznym. Autorzy polscy podkreślają jednak prostotę systemu artykulacyjnego („Dla każdego brzmienia posiada on jedną zgłoskę, każda zgłoska jest oddana przez jedną literę, a każda litera ma tylko jedno odczytanie” — Kornmann 1888: 8; „Odczytywanie i wymawianie nie przedstawia zresztą żadnych trudności” — *Volapük czyli język międzynarodowy*: I) oraz podobieństwo do systemu polskiego.

Litery wymawiają się tak jak w polskim języku z wyjątkiem:

- ä** wymawia się jak polskie *e* krótko, zbliżone do niemieckiego *ä*.
- ö** jak nasze *e* przeciągłe i grubo podobnie do niemieckiego *ö*.
- ü** jak grube *i* przeciągłe, podobnie do francuskiego *u* lub niemieckiego *ü*.
- c** jak nasze *cz*.
- j** jak polskie *sz*.
- z** jak *z* zbliżone do naszego *c* lub niemieckiego *z*.
- y** jak *j*.
- h** jak przydechowe *h*.
- h** jak nasze *ch*.
- v** jak *w*.

P r z y k ł a d y:

Tak się pisze:	Tak się wymawia:	A to znaczy:
vat	wat	woda
vol	wol	świat
pük	pük	mowa
ä t	hät	kapelusz
ö l	höl	piekło
y el	jel	rok
j ad	szad	cień
j ön	szön	piękność
c il	czil	dziecko

Ilustr. 1. Informacje o sposobie odczytania liter w języku volapük (Nawrocki 1889: 12)

Twórcy podręczników informowali także, że słownictwo wolapiku tworzone było na podstawie rdzeni języków naturalnych, głównie angielskiego:

Pierwiastki wyrazów volapüku zapożyczone zostały ze wszystkich języków, lecz przede wszystkim z romańskich i germańskich, a wśród tych najwięcej z angielskiego, z powodu, iż 100 milionów ludzi na świecie włada tym językiem, mimo to łatwo bez znajomości języka angielskiego zapamiętać wyrazy volapüku. Kilka przykładów wystarczy dla

¹² Aby zwiększyć zasięg swego języka, Schleyer wyeliminował z niego głoskę *r*, gdyż — jego zdaniem — byłaby ona zbyt trudna do wymówienia dla Chińczyków. Nie było to założenie słuszne, ponieważ problem polega na nieodróżnianiu przez nich głosek *r* i *l*.

objaśnienia, jak tworzył Schleyer wyrazy. Wyrazy z języka łacińskiego n.p. **pop** naród, **pos** po, **stim** cześć, **stel** gwiazda, **sap** mądrość; z języka angielskiego **vol** (world) świat, **beg** prośba, **tim** czas; z niemieckiego: **bon** bób, **stof** materya itp. (Kornmann 1888: 9–10).

Bardziej rozbudowane są opisy dotyczące sposobu tworzenia poszczególnych części mowy i ich odmiany, co wynika z faktu, że wolapik był językiem aglutynacyjnym. Autorzy podają sposób tworzenia poszczególnych części mowy za pomocą reguł, których ośrodkiem jest czasownik *urabiać*, np.:

Przysłówki.

(*Ludvelibs.*)

§. 33 Przysłówki urabiają się z przymiotników za pomocą końcówki *o* n. p.

*jönik***o** ładnie,
*gudik***o** dobrze,
*gudikum***o** lepiej,
*gudikün***o** najlepiej,
*vifik***o** prędko,
*vifikum***o** prędzěj,
*vifikün***o** najprędzěj.

§. 34. Kończówka *o* dodana do rzeczownika; nadaje temuż znaczenie przysłówkowe n. p.

del dzień, *delo* dniem;
neit noc, *neito* nocą;
dal pozwolenie, *dalo* za pozwoleniem,
fut noga, *futo* pieszo.

Ilustr. 2. Zasady tworzenia przysłówków (Trusz 1888: 19)

Przymiotniki.

(*Ladyeks.*)

§. 16. Przymiotniki urabiają się z rzeczowników (słów pierwotnych, Stammwörter) przez dodanie do tychże końcówki *ik* n. p. *fien* przyjaciel, *fienik* przyjacielski, *nelüm* pragnienie, *nelümik* spragniony,

<i>gud</i> dobro,	<i>gudik</i> dobry,
<i>klif</i> skała,	<i>klifik</i> skalisty,
<i>ston</i> kamień,	<i>stonik</i> kamienny,
<i>fot</i> las,	<i>fotik</i> lasowy,
<i>nat</i> przyroda,	<i>natik</i> przyrodniczy.

Ilustr. 3. Zasady tworzenia przymiotników (Trusz 1888: 11)

Uzasadnienie takiego sposobu prezentowania treści przynosi praca Nawrockiego:

Przy volapüku wystarczy znać rzeczowniki, a wiedząc sposób, urobimy z nich inne części mowy i z łatwością ułożymy zdania. Dla tego też przy volapüku uważam przedewszystkiem za potrzebne przedstawić sposób, jak się jedne części mowy urabiają z drugih (Nawrocki 1889: 9).

Wiadomości o sposobie tworzenia części mowy uzupełnione są informacjami o ich odmianie. Gramatykę języka, zgodnie z zasadami postulowanymi przez filozofów oświeceniowych, cechowała prostota. Oparta była na systemie deklinacyjnym (*dom*: *dom*, *doma*, *dome*, *domi* itp.) Czasowniki w czasie teraźniejszym odmieniały się przez dodanie do rdzenia zaimków osobowych, pozostałe czasy tworzone były przez dodanie części przed rdzeniem.

II. Odmiana rzeczowników.

(*Deklin substantas*).

§. 8. W volapüku mamy dwie liczby: pojedynczą (*banum*) i mnogą (*plunum*) a cztery przypadki (*deklinafals*). Charakterystyczne końcówki dla przyp. 2^{go}, 3^{go} i 4^{go} są w l. poj. *a*, *e*, *i*, a w l. mnog. *as*, *es*, *is*; przypadek 1. l. mn. kończy się zawsze na *s*.

Przykłady:

L. pojed.		L. mnog.	
1. <i>fat</i>	ojciec	1. <i>fats</i>	ojcowie,
2. <i>fata</i>	ojca	2. <i>fatas</i>	ojców,
3. <i>fate</i>	ojcu	3. <i>fates</i>	ojcom,
4. <i>fati</i>	ojca	4. <i>fatis</i>	ojców,
1. <i>meid</i>	łąka,	1. <i>meids</i>	łąki,
2. <i>meida</i>	łąki,	2. <i>meidas</i>	łąk,
3. <i>meide</i>	łące,	3. <i>meides</i>	łąkom,
4. <i>meidi</i>	łąkę,	4. <i>meidis</i>	łąki.

Ilustr. 4. Odmiana rzeczowników w języku volapük (Trusz 1888: 5)

Czas teraźniejszy czasowników urabia się przez dodanie do źródłosłowu końcówki zaimków osobowych; n. p:

Löfön kochać miłować; źródłosłów *löf* miłość, z zaimkiem *ob* znaczy: *löfob* kocham; *stimön*, czcić, *stim* cześć, *stimol* ty czcisz; *klödön* wierzyć, *klöd* wiara, *klödom* on wierzy; *balibelön* golić, *balibel* golarz, *balibelof* ona goli; *dunön* czynić, *dun* czyn, *dunos* ono czyni; *labön* mieć, *lab* mienie, *labobs* mamy; i t. d. a zatem będzie:

labob	<i>ja mam</i>	labobs	<i>my mamy</i>
labol	<i>ty masz</i>	labols	<i>wy macie</i>
labom	<i>on ma</i>	laboms	<i>oni</i>
labof	<i>ona ma</i>	labofs	<i>one</i>
labos	<i>ono ma</i>	[<i>labos</i> nie ma liczby mnogiej.]	
labon	<i>ma się</i> (man <i>hat</i> , one <i>has</i> , on <i>a</i>)	labons	<i>pan, pani, państwo . . .</i> <i>ma</i> (<i>Sie haben, vous avez, you have</i>)

Ilustr. 5. Informacje o tworzeniu trybu oznajmującego czasu teraźniejszego (Nawrocki 1889: 14)

Przytoczone fragmenty podręczników wskazują, że autorzy posługiwali się komponentami treściowymi typowymi dla tekstu dydaktycznego, między innymi:

- a) pojęciami (reprezentowanymi w tekście przez terminy gramatyczne, podawane w języku polskim oraz volapük);
- b) wyliczeniami definicyjnymi, np.: „W volapüku mamy dwie liczby: pojedynczą (*banum*) i mnogą (*plunum*), a cztery przypadki (*deklinafals*)” (Trusz 1888: 5);
- c) klasyfikacją, np.:

Tryb rozkazujący

§. 64. Jest w volapüku trojaki:

życzący (*vipavid*) z końcówką *ös*,

rozkazujący zwykły (*bidabid*) z końcówką *öd* i

bardziej rozkazujący (*lebüdabid*) z końcówką *öz* (Trusz 1888: 34);

- d) informacją normatywną, np. „Przy czytaniu pada akcent zawsze na ostatnią zgłoskę czasownika (nie na *li* ani na *la*)” (Trusz 1888: 36);

- e) zadaniami dydaktycznymi, np.:

Odrzucając tę końcówkę *ön* i dodając zaimki, otrzymamy czas teraźniejszy, a to w każdym czasowniku, np

binob — jestem

binol — jesteś

binom — on jest

binof — ona jest

binos — ono jest

binon — jest się (nieosobiście)

binobs — jesteśmy

binols — jesteście

binons — jesteście pan (Sie)

binoms — są (oni)

binofs — są (one)

Podług powyższego wzoru należy utworzyć czas teraźniejszy od czasowników: *labön*—mied, *pükön*—mówić, *löffön*—kochać, *lifön*—żyć, *fidön*—jeść, *dlinön*—pić.

Ilustr. 6. Zadanie dydaktyczne z podręcznika *Volapük czyli język międzynarodowy*: III

Obok tych form językowych, typowych dla tekstu pełniącego funkcję dydaktyczną, autorzy podręczników do nauki języka volapük posługiwali się perswazyjną argumentacją. Ich celem było bowiem nie tylko budowanie u odbiorców struktur nowej wiedzy, ale także pozyskanie zwolenników dla idei używania międzynarodowego języka pomocniczego, co determinuje warstwę stylowojęzykową podręczników.

Przekonanie o konieczności popularyzacji tego projektu na ziemiach polskich autorzy oparli na argumentach, które legły u podstaw ruchu wolapikistów:

- a) uznanie języka wolapik za skuteczne narzędzie komunikacji międzynarodowej w obliczu utraty przez łacinę statusu *lingua franca*:

W drugiej połowie wieku XVII gdy język łaciński coraz więcej wychodził z użycia, okazała się konieczna potrzeba zaprowadzenia sztucznego sposobu porozumiewania się międzynarodowego, bądź to za pomocą znaków piśmiennych, ideograficznych („pasi-grafia”), t.j. takich, za pomocą których wyrazy mające toż samo znaczenie w rozmaitych językach, oznaczone są znakiem wspólnym [...].

Po dwuwiekowych daremnych usiłowaniach znalazł się наконец uczony współczesny JAN MARCIN SCHLEYER [...], **któremu udało się rozwiązać to trudne zadanie po 20-tu latach mozolnej pracy, poświęconej temu przedmiotowi** (Kornmann 1888: 5–6).

b) **przekonanie o uniwersalności** (w znaczeniu powszechności) wolapiku jako narzędziu komunikacji:

Volapük ma służyć jako środek do porozumiewania się ludzi różnych narodowości bądź to w świecie kupieckim bądź naukowym (Kornmann 1888: 6).

Volapük jest nowym językiem światowym. [...] Bardzo wiele jest takich osób, które nie władają żadnym innym językiem prócz macierzystym. Otóż szczególnie dla tych jest ten język niezbędnym, bo im zastąpi wszystkie inne języki światowe [...] (Nawrocki 1889: 8).

Celem nowej mowy jest: połączyć wielomowną ludzkość w jedną nieprzerwaną całość i dać możność wielkim domom handlowym, przemysłowcom, podróżnym i t.p. bezpośrednio z całym światem korespondować (Trusz 1888: IV–V).

c) **egalitarny charakter** języka wolapik, rozumiany jako przekonanie, że wszystkie języki narodowe są równe i żaden nie powinien pełnić funkcji dominującej w komunikacji międzynarodowej¹⁵:

Nie godząc na żadną narodowość, [volapük] nie ma celu usunięcia wszelkich języków świata dla zapewnienia sobie samemu bytu takie zadanie wolapiku byłoby śmiesznym. Volapük nie chce panować, ma on tylko służyć (Kornmann 1888: 7).

Że Schleyer nie wybrał [...] jednej z mów istniejących, pochodzi stąd, że rywalizacja narodów nie dopuściłaby nigdy do wywyższenia się tej lub owej mowy. Każdy naród chciałby ażeby jego mowa była światową, wskutek czego do jasności i zgody nigdy by nie przyszło (Trusz 1888: V).

d) **przekonanie o prostocie** wolapiku, która warunkuje **krótki czas przyswojenia** sobie języka i możliwość samodzielnej nauki i jest **gwarancją użyteczności**:

Volapük jest najłatwiejszym ze wszystkich języków. W korespondencyach można już dziś używać tego języka do różnych miast wszystkich państw, bo się rozpowszechnił z powodu iż w kilku lekcjach może się go każdy nauczyć bez pomocy nauczyciela (Nawrocki 1889: 8).

Volapük ma służyć jako środek do porozumiewania się ludzi różnych narodowości bądź to w świecie kupieckim bądź naukowym i **ma usunąć mozolną pracę uczenia się rozmaitych obcych języków** (Kornmann 1888: 6).

¹⁵ Dbałość o to, by żaden z języków narodowych nie pełnił funkcji dominującej, wynikała z chęci unikania prześladowań innych w imię usunięcia wielojęzyczności. O tym także pisał J.N. Baudouin de Courtenay.

Przeświadczenie autorów, że opanowanie języka wolapik nie wymaga wysiłku, staje się kluczowym argumentem przemawiającym na korzyść nowego konstruktu językowego. Łatwość opanowania tego języka opiera się, zdaniem polskich zwolenników, na wyeliminowaniu „błędów” języków naturalnych, takich jak:

- a) rozbieżności między sposobem wymowy a sposobem zapisu: „Dla każdego brzmienia posiada on [wolapik] jedną zgłoskę, każda zgłoska jest oddana przez jedną literę, a każda litera ma tylko jedno odczytanie” (Kornmann 1888: 8).
- b) liczne wzory deklinacji i koniugacji oraz obecność tak zwanych wyjątków (form poprawnych, chociaż niezgodnych z normą w danym systemie językowym). Projekt Schleyera zakładał tylko jedną deklinację i jedną koniugację:

Posiada on tylko jedną odmianę rzeczowników, przymiotników i zaimków, liczebników i imiesłówów, jedno stopniowanie i jedną koniugację. Rodzaje i rodzajniki są nieznane wolapükowi.

Wyjątków nie posiada gramatyka prawie żadnych; wszelkie zaś zwroty gramatyczne, które nie są wspólne trzem głównym grupom języków europejskich t.j. słowiańskim, germańskim i romańskim są obce i wolapükowi, przeto może każdy mający jakie takie pojęcie o jakiegokolwiek gramatyce nauczyć się wolapüku w kilku godzinach (Kornmann 1888: 8).

Akcentowaniu łatwości, z jaką adepci mogą nauczyć się języka wolapik, towarzyszy często pozytywne kreowanie wizerunku Schleyera jako pracowitego i rzetelnego uczonego (poprzez użycie słownictwa pozytywnie wartościującego):

Schleyer studyował około sześćdziesiąt języków **z niezmordowaną pilnością i wytrwałością**, a zapożyczając do ułożonego przez się języka pewnych składników charakterystycznych z rozmaitych języków europejskich, **utworzył z tego całość dobrze uporządkowaną i prostą, mowę nową, wolną od [...] wad**, utworzył język, który wszelkim i najwybredniejszym wymaganiom odpowiada na mowę świata. Łatwy sposób wyrażania i łatwość, z jaką się go nauczyć można, zaliczają się do głównych zalet wolapüku (Kornmann 1888: 8).

Warto zauważyć, że polscy autorzy byli dobrze zorientowani w historii międzynarodowych języków pomocniczych i prezentowali wolapik na tle rozwoju innych projektów języków międzynarodowych, np.:

Volapük nie jest nowością lecz datuje się od dwustu lat, chociaż w innej zupełnie formie. Sławny filozof niemiecki Leibniz, (1644–1716) był pierwszym, który przemyślał nad utworzeniem mowy światowej. Idea jego nie została atoli urzeczywistniona, pomimo, że w r. 1666 napisał był nawet dziełko pod tytułem: „Dissertatio de arte combinatoria”. W r. 1668 wydał był biskup angielski John Wilkins dziełko traktujące o mowie światowej, lecz z powodu wielkiej ilości najrozmaitszych znaczków i trudności wyuczenia się tychże, mowa ta nie przyjęła się. [...] Najnowszą, najlepszą i najłatwiejszą jest Schleyerowska mowa światowa zwana **Volapük** (od *vol* świat i *pük* mowa) (Trusz 1888: III–V).

Zaprezentowane (skrótowe) rozważania przyniosły opis systemu językowego, który spełniał kryteria języka uniwersalnego i zyskał sobie w krótkim czasie popularność w kręgu europejskim. Przytoczone cytaty dowodzą, że miał żarliwych zwolenników¹⁴, biegłych w przedstawianiu zalet projektu i wprawnych w przekazywaniu wiedzy o nim. Podobnie jednak jak w przypadku innych języków planowych, żywot wolapiku był krótkotrwały, a jego znajomość nie wyszła poza krąg hobbystów. Przyczyny tego stanu rzeczy podsumował Jan Baudouin de Courtenay:

Przyczyną jego upadku były po części jego właściwości wewnętrzne, t. j. jego zbyt wielka trudność, wynikająca ze zbudowania go w sposób przeważnie dowolny, „apriorystyczny” i ze szablonowego przekręcania wszystkich wyrazów, choćby najbardziej znanych i międzynarodowych, a nawet imion własnych, po części zaś rozterki w łonie krzewicieli tego języka, jako też obłęd nieomyślności, cechujący samego twórcę (Baudouin de Courtenay 1908: 4).

Ta próba zapanowania nad wielojęzycznym chaosem okazała się zatem nieudana. Przyczyny niepowodzenia języka wolapik i podobnych mu języków konstruowanych nie leżą jednak tylko w słabościach systemowych tych projektów językowych¹⁵. Z punktu widzenia kulturowo i socjologicznie prowadzonych obserwacji historycznojęzykowych istotne wydaje się powtórzenie twierdzenia funkcjonującego już na zasadach truizmu, że to nie ludzie istnieją po to, aby mógł istnieć system językowy i sam język, lecz język jest tworem ludzkim i wraz z ludzkimi wspólnotami istnieje, zmienia się i ludziom służy, zmiany zaś są następstwem przemian w sferze pozajęzykowej (Borawski 2005: 48). Co więcej, historia narodów i kultur europejskich pokazuje, że formowane w Europie państwa, obok wytyczenia i ochrony granic, uważały ustanowienie języka narodowego za kwestię najwyższej wagi. Podejmowano w tym celu energiczne działania edukacyjne i edytorskie, prowadzone często ze szkodą dla języków mniejszościowych. W obliczu takich wysiłków, idea używania sztucznego tworu oderwanego od historii narodów traci na atrakcyjności. Należy też zauważyć, że o popularności języków naturalnych wynikającej z liczby osób chcących podejmować wysiłek (i koszty) nauczania się danego języka, decyduje autorytet kulturowy, ekonomiczny i cywilizacyjny wspólnoty komunikatywnej, która się nim posługuje (angielski po II wojnie światowej), a nie wola jednostki.

¹⁴ O emocjonalnym zaangażowaniu w propagowanie idei używania języka wolapik świadczy też fakt, że Sz. Trusz i J. Nawrocki wydali książki na własny koszt.

¹⁵ Współcześni badacze wymieniają następujące słabości języków konstruowanych: języki aposterioryczne skupiają nadmierną uwagę na opracowaniu systemu wyrażania, zaniedbując plan treści. Ponieważ odzwierciedlają zwykle model jakiegoś języka zachodnioeuropejskiego, nie mogą rozprzestrzenić się poza układ indoeuropejski (Eco 2002: 344 i nast.).

Niepowodzenia kolejnych projektów języków uniwersalnych nie skutkują jednak osłabieniem idei stworzenia międzynarodowego języka pomocniczego (MJP): umiędzynarodowienie wielu instytucji, coraz szybsze środki masowego przekazu, postępująca globalizacja sprzyjają tworzeniu nowych projektów języków uniwersalnych (w XX wieku powstało ponad 900 projektów; wolapik był bezpośrednim poprzednikiem języka esperanto). Jak pisał J. Baudouin de Courtenay: „Jest to idea potężna i żywotna, a jej trwanie jest niezależne od chwilowych niepowodzeń” (Baudouin de Courtenay 1908: 4). Najważniejszym motywem skłaniającym do lektury powstałych ponad 200 lat temu podręczników do nauki języka, którego nazwa stała się w polszczyźnie synonimem niezrozumiałości i zagmatwania (<https://sjp.pwn.pl/szukaj/wolapik.html>¹⁶), była ciekawość poznawcza. Jak pisał szacowny jubilat Profesor Marek Cybulski: „Diachronia jest oczywiście ciekawsza, a opracowania historycznojęzykowe przynoszą wiele informacji nowych i wręcz nieoczekiwanych, które dotąd nieznanne były nawet specjalistom” (Cybulski 2006: 57).

Literatura

- Baudouin de Courtenay J.N., 1908, *O języku pomocniczym międzynarodowym*, Czcionkami drukarni Literackiej pod zarządem L.K. Górskiego, Kraków (online: https://pl.wikisource.org/wiki/O_j%C4%99zyku_pomocniczym_mi%C4%99dzynarodowym, dostęp: 20 IX 2017).
- Borawski S., 2002, *Wprowadzenie do historii języka polskiego. Zagadnienia historyozoficzne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Borawski S., 2005, *Podstawy idei poznawczej nad dziejami używania języka. Esej o diachronii*, w: *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. S. Borawski, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 13–61.
- Borawski S., 2018, *Synteza dziejów polszczyzny a możliwość integracji badań*, w: *Historia języka w XXI wieku. Stan i perspektywy*, red. M. Pastuch, M. Siuciak, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 17–31.
- Cybulski M., 2006, *O diachronii w socjolingwistyce i pragmalingwistyce (na materiale polskim)*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” LI, s. 49–58.
- Eco U., 2002, *W poszukiwaniu języka uniwersalnego*, Wydawnictwo Marabut, Oficyna Wydawnicza Volumen, Gdańsk–Warszawa.
- Garlicka A., 1991, *Matecznik niepokornych (Adam Wiślicki)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 30, nr 3–4, s. 71–84 (online: bazhum.muzhp.pl, dostęp: 05 IX 2017).

¹⁶ W podobnym znaczeniu słowo to funkcjonuje w język duńskim. Wyrażenie *det er det rene volapyk* oznacza (w wolnym tłumaczeniu) ‘to dla mnie zupełnie niezrozumiałe’ (Okrent 2012).

- Hawrysz M., 2012, *Polemiczna twórczość Marcina Czechowica w świetle genologii lingwistycznej*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- Kornmann S., 1888, *Volapük: kilka uwag o nowym języku światowym*, Lwów.
- Kotlarska I., 2017, *Elementy ramy wydawniczej najstarszych polskich podręczników do nauki języka angielskiego jako źródło wiedzy o tekstach*, w: *Problemy języka i tekstu w perspektywie historycznej i współczesnej (Linguarum silva)*, red. B. Mitrenga, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 53–70.
- Nawrocki E.J., 1889, *Najkrótsza i najlepsza nauka obcych języków w 10 lekcjach a obejmująca języki światowe: Volapük, angielski, francuski i niemiecki [...]: dziełko to przeznaczone dla inteligencji*, z. 1, Przemyśl.
- Okrent A., 2012, *Trüth, Beaüty, and Volapük* (online: <https://publicdomainreview.org/2012/10/17/truth-beauty-and-volapuk/>, dostęp: 12 IV 2017).
- Sapir E., 1978, *Zadania międzynarodowego języka pomocniczego*, w: tenże, *Kultura, język, osobowość*, przekł. B. Stanosz, R. Zimand, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, s. III–126.
- Tempczyk K., 2003, *Krótką historia volapüku*, Towarzystwo Esperanckie „Flamo”, Toruń.
- Trusz Sz., 1888, *J.M. Schleyer’a Mowa światowa Volapük: gramatyka*, Złoczów.
- Volapük czyli język międzynarodowy wyłożony w ośmiu lekcjach do użytku kupców w kantorach, podróżnych w hotelach itp.*, 1888, Warszawa.
- Wojan K. 2015, *Języki sztuczne. Zapotrzebowanie społeczeństw czy fantazja jednostek?*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.

Streszczenie

Światowa mowa volapük (wolapik) — kariera i bariera

Celem artykułu jest zaprezentowanie wybranych podręczników do nauki języka volapük wydanych w latach 80. XIX wieku jako tekstów propagujących zapomnianą dziś ideę używania międzynarodowego języka pomocniczego o nazwie volapük (wolapik). Metodologicznie artykuł mieści się w obszarze pragmatycznie zorientowanej lingwistyki diachronicznej. Językoznawczemu oglądowi poddano cztery podręczniki wydane w latach 1888–1889. Ich autorzy byli przekonani o konieczności popularyzacji języka volapük na ziemiach polskich, a przekonanie to oparli na argumentach, które legły u podstaw ruchu wolapikistów. Chęć pozyskania zwolenników dla idei używania międzynarodowego języka pomocniczego wpłynęła na kształt stylowo-językowy podręczników będących przedmiotem obserwacji. Zaprezentowane zostały językowe środki służące przekazywaniu wiedzy o nowym języku (funkcja dydaktyczna) oraz te, które miały przekonać Polaków do konieczności uczenia się języka międzynarodowego (funkcja perswazyjna).

Słowa kluczowe: interlingwistyka, wolapik, polskie podręczniki do nauki języków obcych wydane w XIX wieku, tekst dydaktyczny

Summary

International language volapük (wolapik) — career and barrier

The aim of this article is to present Polish textbooks for learning the language of volapük published in the 1980s as texts promoting the forgotten idea of using an international auxiliary language called volapük. Methodologically, the article is in the area of pragmatically oriented diachronic linguistics. The linguistic view was subjected to four textbooks published between 1888 and 1889. Their authors were convinced of the need to popularize the language of volapük in Polish lands, and based their belief on the arguments underlying the movement of volapükists. The desire to win supporters for the idea of using an international auxiliary language influenced the style and language of the textbooks being observed. Linguistic tools for communicating knowledge about the new language (didactic function) and those that were supposed to persuade Poles to learn the international language (persuasive function) were presented.

Key words: interlinguistics, volapük, Polish textbooks for foreign languages published in the 19th century, didactic text